

OP HET SPOOR VAN LIMBURGSE LOODJES

In tegenstelling met de meeste uitdrukkingen die door de numismaten gebruikt worden, verwijst de term *loodje* niet naar de functie of de rol maar naar het metaal waaruit het stuk vervaardigd is. Dit eerder uitzonderlijk fenomeen is waarschijnlijk geïnspireerd door het Frans taalgebruik waar *plomb* (1) in dezelfde betekenis gebruikt wordt als *loodje* in het Nederlands. Echte equivalenten in het Engels, het Duits en andere moderne talen schijnen niet te bestaan (2). In Nederland is de uitdrukking trouwens evenmin erg verbreid, als men onder meer het *Munt ABC* (3) mag geloven, waar men tevergeefs naar een definitie zoekt.

Het is dus zeker niet overbodig in het kort te omschrijven wat met een *loodje* bedoeld wordt (4).

- *Loden zegels en verzegelingen* worden wel eens *loodjes* genoemd. Omdat lood zeer ploofbaar en relatief goedkoop is, werd (en wordt) dit metaal gebruikt om te zegelen of te verzegelen. Dergelijke loden zegels behoren tot het studieterrein van de sigillografen of zegelkundigen. Vooral pauselijke bullae duiken nogal eens op in numismatische verzamelingen, maar ook de Byzantijnse en de Duitse keizers zegelden sommige oorkonden met een loden zegel. Omdat bullen met behulp van een snoer aan een document bevestigd werden, zijn ze gemakkelijk te herkennen. Zij zijn immers steeds doorboord in de langsrichting.

Loden verzegelingen behoren in principe eveneens tot het studiedomein van de sigillograaf, maar genieten nog steeds relatief weinig aandacht. Zij kunnen verschillende vormen aannemen: doppen om flessen te verzegelen, kleine ronde textielloodjes die inlichtingen geven over de oorsprong en kwaliteit van de rol stof, controlezegels of ijkzegels van bier- en andere tonnen, enz. Textielloodjes zijn meestal gemakkelijk te herkennen; ze bestaan uit twee ronde loden schijfjes, die met elkaar verbonden zijn door een smal reepje metaal. Bij het verzegelen worden beide schijfjes naar elkaar geplooid en wordt er een beeldenaar op gedrukt met behulp van een tang. Op minstens één zijde, maar meestal op beide, staat dus een merkteken dat de identificatie mogelijk maakt. Dikwijls is dit type loden verzegeling echter opengebroken, zodat men een rond schijfje met een topje voor zich heeft dat slechts

aan één zijde een motief draagt (5). Het Provinciaal Munt- en Penningkabinet te Tongeren bewaart een dergelijk half textielloodje dat in Tongeren of omgeving gevonden werd. Het rond schijfje heeft een diameter van 17 mm en toont een Franse heraldische lalie, geflankeerd door de datum 15-5? (de eenheid viel reeds bij het zegelen weg). Dergelijks voorwerpen zijn dikwijls zeer moeilijk te herkennen. Zo identificeerde R. Pieters in 1984 een Has-selts ijklood voor bier, dat bijna 80 jaar in de literatuur beschreven was maar aan elke identificatie ontsnapte (6).

- *Loden afslagen* worden ook soms kortweg loodjes genoemd. Omdat lood goed kan bewerkt worden, werd dit metaal soms gebruikt om een copie van een medaille of munt te slaan met de oorspronkelijke stempels, zonder het risico te lopen deze te beschadigen. Lood is trouwens - omwille van zijn laag smeltpunt - ook de aangewezen grondstof voor afgietsels.

Wanneer men stempels rechtstreeks in staal graveert, is het wenselijk om in de verschillende stadia van de gravure controles uit te voeren; hiertoe worden afslagen uit lood vervaardigd. Deze curiosa dragen ongetwijfeld bij tot de numismatiek maar moeten toch als een randfenomeen beschouwd worden (8).

- Daarnaast bestaan er echte loden munten, medailles en penningen. Alhoewel lood niet zo geschikt is voor munten en medailles werd het toch frequenter gebruikt dan men doorgaans aanneemt. In China, India en de Golfstreek werden gedurende eeuwen geregeld loden munten vervaardigd. Hun doorgaans slechte bewaringstoestand maakt dat ze slechts zelden de belangstelling van de numismaten genieten. Loden medailles zijn in West-Europa echter gedurende eeuwen erg populair geweest: talloze bedevaartsoorden dienden vanaf de late middeleeuwen immers als centrum voor de productie en distributie van loden *pelgrimstekens* (9). Deze groep medailles evolueerde in vele gevallen tot een eigen soort met een opvallende vormenrijkdom (10). Ze waren bestemd om gedragen te worden en hebben in vele gevallen (maar lang niet altijd) haakjes en ogen of zijn doorboord om op de kleren van de pelgrim genaaid te kunnen worden. In Engeland, maar ook elders droegen aanhangers van rivaliserende politieke fracties vaak insignes (*badges*) (11). Kentekens van dit type zijn, voor zover mij bekend, in onze streken niet teruggevonden. Pelgrimstekens waren hier echter niet onbekend (12). Het mag daarom niet uitgesloten worden dat te Sint-Truiden (voor de heilige Trudo), te Tongeren (voor Onze-Lieve-Vrouw) of elders in Limburg ooit loden bedevaartsinignes werden vervaardigd, die nu nog op identificatie wachten.

- *Loden kentekens voor bedelaars* werden door de stadsmagistraat uitgereikt (13). Ze moesten door de betrekkenen duidelijk zichtbaar gedragen worden. Iedereen die bedelde zonder penning werd zwaar gestraft. Daarnaast bestonden er ongetwijfeld broederschappen waarvan de leden loden herkenningstekens droegen die vergelijkbaar zijn met de pelgrimstekens. Het onderscheid tussen deze kentekens en de sociale penningen is niet steeds even gemakkelijk te maken.

- *Loodjes in de enge betekenis van het woord* maken echter deel uit van de *sociale penningen* (d.w.z. van de penningen die men ontvangt omdat men deel uitmaakt van een beperkte groep mensen die iets gemeen hebben). Eigenlijke loodjes zijn daarenboven functioneel; ze worden voor iets gebruikt of spelen een welomschreven rol.

Bij de sociale penningen kan men, naar gelang van de oorsprong van de penning, verschillende ondergroepen onderscheiden.

1. *Armenpenningen* of *-loodjes* werden door de armentafels - kerkelijke instellingen, die tijdens het ancien régime (14) verantwoordelijk waren voor de armenzorg - uitgedeeld aan de behoeftigen die daarvoor in aanmerking kwamen. Dergelijke loodjes konden op gezette tijden en welbepaalde plaatsen omgeruild worden tegen levensnoodzakelijke goederen zoals brood (*broodpenning*), turf (*turfpenning*) e.d.

2. *Aanwezigheidspenningen* of *-loodjes* werden uitgereikt aan iedereen die deelnam aan een bepaalde activiteit. Tijdens begrafenismissen of andere speciale kerkelijke diensten werd aan iedereen die ten offer ging een penning of loodje (begrafenisloodje, communieloodje,...) gegeven, die vrijwaarde tegen de voor afwezigheid voorgeschreven boete of omgeruild kon worden tegen voedsel, drank, e.d. Dikwijls werden bepaalde kerkelijke functionarissen (zoals kanunniken, kerkzangers, klokkenluiders) voor een goed deel betaald met loodjes. Op die manier kon men verhinderen dat zij zich aan hun plichten probeerden te onttrekken. Archiefonderzoek heeft uitgewezen dat in de kapittelkerken van Sint-Truiden (15) en Tongeren (16) een uitgebreid systeem van loodjes in voege was. In andere Limburgse kapittels zoals te Borgloon, Maaseik en Kortesseem was dit waarschijnlijk eveneens het geval. Spijtig genoeg konden tot nog toe geen archiefteksten gevonden worden met een beschrijving van deze loodjes, zodat men toch nog voor een goed deel in het duister tast wat de beeldenaar betreft. In een aantal gevallen, vooral dan tijdens de 19de eeuw, evolueerden deze aanwezigheidspenningen tot

zitpenningen, die in haar geld uitbetaald werden.

Tijdens de 19de eeuw ging het gebruik van loodjes sterk achteruit. De veranderde sociale structuren en economische omstandigheden waren daar niet vreemd aan. Slechts één groep loodjes overleefde tot aan het begin van deze eeuw, namelijk deze die gebruikt werden als (bijkomend) betaalmiddel voor de arbeiders. Hoewel het gebruik van dergelijke tokens vooral in Engeland ten tijde van de industriële revolutie wijdverbreid was, kennen we slechts enkele 19de-eeuwse Limburgse loodjes (17). Het gebruik van dergelijk fiduciair geld gaf echter al te dikwijls aanleiding tot misbruiken vanwege de werkgever: hij betaalde zijn arbeiders niet alleen een laag loon uit, maar de loodjes waarmee hij hen betaalde konden sllren gebruikt worden in zijn eigen winkels of herbergen, zodat hij nogmaals profijt kon maken.

In de loop van de 19de eeuw werd lood steeds meer vervangen door koper, messing en later aluminium, zodat het echte loodje - ook om technische redenen - steeds meer naar de achtergrond verdween.

Loodjes en aanverwante numismatica genieten sinds jaren veel belangstelling in Groot-Brittannië en recent is er ook in Frankrijk een vernieuwde interesse op dit vlak te merken (18). In België is er sinds de 19de eeuw weinig fundamenteel onderzoek verricht (19). De kennis van loodjes en penningen uit onze streken is dan ook vrij beperkt gebleven.

Bij het ordenen van een deel van de verzamelingen van het Provinciaal Munt en Penningkabinet te Tongeren werden een aantal loden penningen ontdekt, waarvan vast staat dat zij in Limburg gevonden werden. Een aantal ervan is daarenboven zeker van Limburgse makelij en daarom van belang omdat tot nog toe slechts één Limburgse loodje enige bekendheid had, namelijk dat van Haien (20). Penningen zijn in Limburg klaarblijkelijk nooit erg populair geweest, want slechts voor Hasselt (21), Kortenberg (22), Sint-Truiden (23) en Tongeren (24) zijn telkens één of meer medailles of penningen bekend.

1. Loons-Brabantse loden rekenpenning, circa 1288-1294.

- Vz. Gedeeld wapen van Brabant (links) en Loon (rechts); in plaats van een omschrift werd een arcering aangebracht.
- Kz. Gevoet kruis, met een punt in ieder kanton, geplaatst op een band met schuine arceringen tussen twee cirkels.
- 20 mm Ø - 2,45 g (een fragment van het stuk ontbreekt).

Dit loodje is ongetwijfeld geïnspireerd door de sterlingen, die tussen 1288 en 1294 gezamenlijk door Arnold V van Loon en Jan I van Brabant geslagen werden (25). Het wapenschild is het spiegelbeeld van datgene dat afgebeeld is op deze munten. Vermits dit munttype daarna niet meer gebruikt werd is de datering van het loodje met relatieve zekerheid bekend. Of het loodje van Brabantse dan wel van Loonse origine is, moet voorlopig in het midden blijven. Het behoort hoe dan ook tot de oudste van de Lage Landen (26).

2. Sint-Truidens (?) loodje uit de 16de (?) eeuw.

Door een schenking verwierf het Provinciaal Munt- en Penningkabinet een loodje, dat in 1985 te Keulen gevoeld werd (27). In de veilingscatalogus werd het beschreven als een Luiks loodje uit de 17de eeuw.

Het is goed bewaard, heeft een doormeter van 22 mm en een gewicht van 5,23g.

- Vz. Kruis (of perron?) op drie treden, tussen twee ranken met vruchten.
Aan het kruis is een schild met een dubbele adelaar bevestigd; rondom, een cirkel.
- Kz. IHS - monogram in gotische letters; het is omgeven door een band van florale slingers tussen twee dubbele cirkels.
- De roesrijving aan Luik gebeurde ongetwijfeld op basis van de beeldenaar op de voorzijde, die als het Luiks perron geïdentificeerd werd. Hierover kunnen echter ernstige twijfels geuit worden, vermits deze afbeelding de iconografische traditie terzake niet volgt. Het perron van Luik is immers doorgaans afgebeeld met een diagonaal geplaatst voetstuk i.p.v. een dwars

zoals hier het geval is. Afwijkingen komen weliswaar voor, maar zijn eerder zeldzaam. Het perron is echter geen monopolie van de stad Luik. Wanneer we de afbeelding op dit loodje vergelijken met voorstellingen van andere perrons, dan zien we heel wat gelijkenis met de traditionele weergave van dat van Sint-Truiden, dat meestal met een dwars voetstuk afgebeeld wordt (28). Een toeschrijving aan Sint-Truiden verdient dan ook de voorkeur boven een toewijzing aan Luik. Ook de datering ~ 17de eeuw ~ stelt heel wat problemen. Hoewel zowel de iconografische motieven als de stijl van de loodjes ongetwijfeld erg door de traditie bepaald worden, moet ook hier rekening gehouden worden met evolutie. De stijl en de afwerking van de gotische letters van het IHS-monogram wijzen duidelijk op een vroegere datering dan de 17de eeuw. Het IHS-monogram was trouwens vooral tijdens de 15de en 16de eeuw populair en verloor in de 17de eeuw duidelijk veld. Een datering in de eerste helft (?) van de 16de eeuw lijkt dan ook aangewezen (29).

3. Tongerse loodjes.

Het Provinciaal Munt- en Penningkabinet bezit een aantal loodjes die te Tongeren of in de onmiddellijke omgeving gevonden werden. Vermits de juiste vondstomstandigheden echter niet bekend zijn en de meeste loodjes beschadigingen vertonen, is het bijzonder moeilijk om gegevens over hun datering of gebruik terug te vinden. De publicatie ervan zal dan ook moeten wachten. Enkele exemplaren zijn echter voldoende goed bewaard om nu reeds beschreven te worden.

A. Loodje van 3,37 g met een diameter van 20 mm.

Vz. Gedegeneerde afbeelding van een gebouw, getopt door een kruis.

Rz. Kruis met licht verbredende armen; rondom, een grove cirkel (12 mm Ø) en een vaag zichtbaar pseudorandschrift of arcering.

De afbeelding op de voorzijde is duidelijk geïnspireerd door de Karolingische denarii van het XP(ISTIANA) RELIGIO-type. De juiste iconografische filiatie is op dit ogenblik echter moeilijk vast te stellen. De stijl van de beeldenaar en de afmeting van het loodje maken een datering in de 9de, 10de of ten laatste 11de eeuw meer dan waarschijnlijk. Dit zou betekenen dat dit exemplaar ouder is dan tot nog toe aangenomen wordt. Men is immers van oordeel dat penningen pas vanaf het begin van de 13de eeuw in Frankrijk opdoken om vandaar onze straken te bereiken (30). Recent werden echter aanwijzingen gevonden, dat ook in Frankrijk reeds veel vroeger penningen vervaardigd werden zodat de aanwezigheid van een (Post)karolingisch Tongers exemplaar niet tot de onmogelijkheden behoort (31).

Dit loodje moet wellicht in verband gebracht worden met het kapittel van de Onze-Lieve-Vrouwekerk, dat toen reeds een centrale rol speelde in de stad (32).

Het is trouwens niet uitgesloten dat ook beide volgende exemplaren uit dezelfde omgeving stammen.

B. Loodje van 1,78 g met een diameter van 15 mm.

Vz. Volledig gedegeneerde beeldenaar, opgebouwd uit rechte lijnen.

Kz. Eenvoudig kruis, omgeven door een onregelmatige cirkel en een arcering ter vervanging van het vandschrift.

Een datering is zonder bijkomende gegevens over de vondstomstandigheden nauwelijks mogelijk. Het staat wel vast dat dit loodje jonger is dan het vorige, maar het dateert waarschijnlijk toch nog uit de middeleeuwen.

C. Loodje van 1,48 g met een diameter van 14 mm; de rand is op enkele plaatsen uitgebroken .

Vz. Volledig gedegeneerde beeldenaar.

Kz. Eenvoudig kruis met drie punten in ieder kanton, snijdt een gedegeneerd omschrift (?) tussen twee cirkels.

Dit loodje is evenmin met enige graad van zekerheid te dateren, maar kan in dezelfde periode als het vorige geplaatst worden.

D. Loodje van 1,24 g en met een diameter van 14 mm, waarvan de rand volledig weggebroken is.

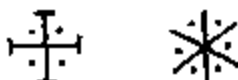
Vz. Niet meer te identificeren.

Kz. Cirkel of wiel met vier spaken, waaraan een koord (?) bevestigd is.

Er zijn geen gegevens over de datering bekend.

E. Loodje van 0.49 g met een diameter van 9 mm.

Vz. Gevoet kruis, met punten in ieder kanton.

Kz. Cirkel met zes stralen, gekantonneerd met punten.

Er zijn geen gegevens voor een exacte datering voorhanden, maar de afmeting en beeldenaar doen denken aan de 12de of eerder nog de 13de eeuw, vóór 1275 (?).

4. Heraldisch loodje uit de 16de of 17de eeuw.

Het Provinciaal Munt- en Penningkabinet bewaart een heraldisch loodje dat waarschijnlijk te Tongeren of omgeving gevonden werd. Het weegt 1,46 g en heeft een diameter van 15 mm.

Vz. Schild met een gevierendeeld niet-geïdentificeerd wapen; het is getoet door een ster tussen twee bolletjes en omsloten door een fantasierand

Kz. Gevoet kruis, met in ieder kanton een punt, omgeven door een parelcirkel en een brede band bestaande uit cirkels en een schuine arceering.

De stijl wijst op de 16de of 17de eeuw.

RESLUIT

Limburgse loodjes genoten tot nog toe te weinig aandacht van de vorsers en de verzamelaars. Archiefonderzoek leert ons dat er zeer veel loodjes vervaardigd werden, maar ten opzichte van grote steden als Antwerpen, Gent en Brugge werden er zeer weinig teruggevonden en geïdentificeerd. Dit gebrek aan kennis spruit voor een deel voort uit het ontbreken van juiste vondstomstandigheden. Het registreren van zelfs het meest onbetekenend loodje en het noteren van alle mogelijke details over de vondstomstandigheden is dan ook een eerste vereiste om in de toekomst meer te kunnen leren over loodjes en andere penningen uit onze streken.

De eerste rondblik in de verzameling van het Provinciaal Munt- en Penningkabinet maakte alvast duidelijk dat hier een boeiend terrein braak ligt waar verzamelaars en wetenschapslui hand in hand kunnen werken om een tipje van de numismatische sluier op te lichten.*

* Door omstandigheden buiten de wil van de auteur verschijnt dit artikel met geringe vertraging, zodat een aantal nieuw verworven inzichten niet konden verwerkt worden.

NOTEN

- (1) Dat het woord *plomb* in het Frans niet erg verspreid is blijkt wel uit het feit dat deze uitdrukking niet voorkomt in de recente numismatische woordenlijst van M.-E. MEURICE, *La langue du numismate*, Bruxelles, 1985. Hierin wordt datgene wat wij meestal *plomb* noemen omschreven als (looden) *méreau*.
- (2) Ze ontbreken in elk geval in A. FREY, *Dictionary of numismatic names...*, London, 1973 (Frey spreekt op bladzijde 244 wel van *plumbi Angliae*, vermeld door Erasmus, maar vertaalt dit door *lead tokens*) en in H. KRAUSE, *Numismatisches Wörterbuch Deutsch-Englisch, Englisch-Deutsch*, München, 1971 (*Kleine Numismatische Bibliothek* 8).
- (3) *Munt ABC. Lexicon van A tot en met Z voor elk muntverzamelaar*. 26 Eeuwen muntgeschiedenis, Apeldoorn, z.d.
- (4) De schrijfwijze *lootje* is in elk geval uit den boze. Er bestaan immers ook *lootjes*, die niets te maken hebben met lood maar wel met loterijen. Een vermoedelijk dat in onze streken ouder is dan men doorgaans denkt, waardoor wel enige verwarring kan ontstaan (een 16de eeuwse loterij met *lootjes* wordt onder meer besproken door G. HEYNEN, *De bouw van de toren der Sint-Maartenskerk te Sint-Truiden*, in *Historische bijdragen opgedragen aan pater Archangelus Houbert o.f.m.*, Sint-Truiden, 1980, p. 113-131).
Algemene informatie over loodjes werd recent ook verzameld door T. RAYMAKERS, *Historiek van het loodje of arwopenning*, in *Limburgs genootschap voor munt- en penningkunde* 8 (1), 1986, p. 216-219.
- (5) Oergelijke loodjes zijn dikwijls uitsluitend uit archiefteksten bekend zoals de textielloodjes van Diest (zie: V(ictor) T(OURNEUR), *Plombs de draperie de Diest*, in *Revue belge de numismatique et de sigillographie* 78, 1926, p. 201-204). Meestal bevatten de archiefteksten echter zeer weinig elementen die een reconstructie of zelfs maar een identificatie vergemakkelijken.
- (6) R. PIETERS, *Het brouwersambacht en het panzerbier te Sint-Truiden in het begin van de 18de eeuw*, in *Historische bijdragen ter nagedachtenis van G. Heynen*, Sint-Truiden, 1984, p. 56.

- (7) Vergelijk hiervoor bijvoorbeeld met H. FENGLER, G. GIEROW & W. UNGER, *Lexikon der Numismatik*, Berlin - DDR, 1982, p. 56.
- (8) Het Provinciaal Munt- en Penningkabinet te Tongeren bezit een markwaardige afslag van een 17de (?) eeuwse medaille of penning, die deels in lood en deels in koper geslagen werd. Deze afslag (Ø 30 mm) vertoont op de voorzijde de Heilige Drievuldigheid en op de keerzijde een diepe V-vormige gleuf. Over de oorsprong van dit stuk is mij niets bekend, maar een verband met een religieuze instelling (kerk, klooster, bedevaartsoord...) is onloochenbaar. Voor een gelijkaardige penning vergelijk men met L. MINARD-VAN KOOREBEKE, *Description de méreaux et jetons de présence, etc. des gildes et corps de métiers, églises, etc.* (Deel III) *Méreaux et plombs de Brabant et de Flandre/Brabantse en Vlaamse gildepenningen, presentie-, kerk- en armoedjes uit de XVIe tot de XVIIIe eeuw*, Gent, 1879, p. 151, nummers 216 en 217 (beide van de Sint-Gilliekerk te Brugge) en p. 204, nummer 358 (van de schoenmakers van Mechelen).
- (9) Zie hiervoor onder meer *Rijn en Maas. Kunst en Cultuur 800-1400*, Keulen/Brussel, 1972 (tentoonstellingscatalogus) en meer in het bijzonder het hoofdstuk *Middelieuwse pelgrimstekens en bedevaartsdevotionaliën uit het Rijn- en Maasland*, p. 146-150.
- (10) M. MITCHNER, *Medieval pilgrim & secular badges*, Londen, 1986 is een recente publicatie die voornamelijk (maar niet uitsluitend) aan Engels materiaal gewijd is. Voor een grondige kritiek op de vele fouten in dit werk zie onder meer F. GREW in *Spink Numismatic circular*, 95, 1987, p. 113-114.
- (11) MITCHNER, *op.cit.*, *passim*.
- (12) Een rond loden pelgrimsteken (34 mm Ø en 12,99 g) werd enkele jaren geleden te Tongeren of in de onmiddellijke omgeving gevonden. De penning wordt nu bewaard in het Provinciaal Munt- en Penningkabinet. De voorzijde toont een staande Madonna met het Kindje Jezus tussen twee rozelaars; rondom, tussen twee cirkels, een onleesbaar rand-schrift in gotische letters. De keerzijde toont een kleine Sint-Jacobschelp, omgeven door een fijne lijnrand. De stijl wijst op een datering in de 15de of ten laatste in de 16de eeuw. Verder onderzoek zal een juiste identificatie wellicht mogelijk maken.

- (13) Bedelaarspenningen vindt men onder meer afgebeeld bij MINARD-VAN HOOREBEKE, *Description de méreaux et jetons de présence, etc. des gildes et corps de métiers, églises, etc...* (3 delen), Gent, 1877-1879, passim.
- (14) MINARD-VAN HOOREBEKE, *op.cit.*, passim. De gewoonte om armenpenningen te vervaardigen verdween echter niet volledig met het ancien régime. In Limburg is onder meer een armenpenning bekend, die in 1853-1854 door de Tongerse numismaat en vervalsier Guillaume Joseph Van der Meer (° Tongeren 1777 - [†]Vliermaal 1864) voor Vliermaalroot werd geslagen (zie Ch. THYS, *Essai de biographie tongroise*, Tongeren, 1891, p. 277-278).

Deze werd summier beschreven door R. VAN LAERE, *Muntheren, hagemunters en valsnumters in Limburg, enkele theoretische beschouwingen*, in *Limburg* 64, 1985, p. 57, noot 46.

- (15) E. VALGAERTS, *De statuten van het kapittel van de Onze-Lieve-Vrouwkerk te Sint-Truiden*, Hasselt, 1987 (*Limburgse documenten* I, 3), hv. p. 134-135.
- (16) De afbeelding van twee Tongerse loodjes van de Onze-Lieve-Vrouwbasiliek werd gepubliceerd door Ch. THYS, *Le chapitre de Notre-Dame à Tongres. Tome II*, Antwerpen, 1888 (plaat tegenover p. 82)

Recent archiefonderzoek van de heer E. Schreurs heeft meer details over het gebruik van de loodjes in het Tongers kapittel aan het licht gebracht (E. SCHREURS, *Status quaestionis van het onderzoek van het muziekleven in Tongeren vóór 1800* (Tussentijds rapport van eind 1985, p. 9).

- (17) Dat van Jongenbosch werd beknopt beschreven door R. VAN LAERE, *loc. cit.*

J.L. GUIOTH, *Histoire numismatique de la Belgique... Tome I*, Hasselt, 1851, p. 227-288 & pl. XLIX, nr. 231 beschrijft een loodje van A. Claes voor Herkenrode.

- (18) Centre National de Recherche sur les Jetons et Méreaux du Moyen-Âge (p/w J. Labrot, Impasse Mungassay et Collé 2, F-78000 Verneuil-en-Frankrijk). Dit studiacentrum geeft sinds begin 1987 een tijdschriftje uit en een lopende inventaris. Beide publicaties zijn in de eerste plaats bestemd voor de verzamelaars.
- (19) Zie echter onder meer E. CUYPERS, *Verzameling armenpenningen*, s.l. 1979; J. DE BEER, *Méreaux Anversois*, in *Revue belge de numismatique et de sigillographie* 81, 1929, p. 53-173 & 82, 1930, p. 5-236. In hetzelfde tijdschrift publiceerde M. Roc eveneens een aantal bijdragen over penningen, loodjes, enz.
- (20) Voor het eerst gepubliceerd door C. BAHPS, *Prouvaillies (méreau de Halen)*, in *L'ancien pays de Loos* 3, 1898-1899, p. 52; later hernomen door G. CALUNAERTS & R. ROOSEN, *Nuntelag te Halen*, in *Miscellanea Numismatica-jubileumalbum 1968-1978*, Tienen, 1978, p. 50-51. De functie - basist geen rekenpenning noch een begrafenispensing - en de datering (Bahps beweert zonder veel bewijs 15de eeuw) zijn voor discussie vatbaar.

- (21) Zie bijvoorbeeld DE RENESSE-BREIDBACH, *Histoire numismatique de l'évêché et principauté de Liège...*, Brussel 1831, p. 202 (*Chambre des rhétoriciens à Hasselt*); C. BAMPS, *Questionnaire (un méreau uniface en laiton... KURUNGENPOORT)*, in *L'ancien pays de Looz* 5, 1901, p. 79; C. BAMPS, *Sceau et médailles-insignes des anciennes corporations armées de la ville de Hasselt*, in *Revue belge de numismatique et de sigillographie* 52, 1896, p. 92-98.
- (22) Zie bijvoorbeeld C. BAMPS, *Médailles religieuses de Cortenbosch*, in *L'ancien pays de Looz* 2, 1897-1898, p. 42-44 en aanvulling *ibidem* 3, 1898-1899, p. 42.
- (23) De oudste, op dit ogenblik bekende medaille van Sint-Truiden werd republiceerd door C. BAMPS, *Notice sur une médaille inédite de Saint-Benoît frappée pour l'abbaye de Saint-Trond par l'abbé van der Heyden de Hasselt*, in *Revue belge de numismatique et de sigillographie* 38, 1882, p. 640-645; recent werd deze medaille, wat ongelukkig opnieuw besproken door J. VAN MECHELEN, *Trudo Anno 1693. Uitvoerige bespreking van een Sint-Truidense pelgrimsmedaille met de daarop voorkomende thema's*, Peer, 1985.
Een exemplaar wordt bewaard in het Provinciaal Munt- en Penningkabinet. Bamps publiceerde tevens de stempel van een tot nog toe niet teruggevonden Sint-Truidense medaille: *Coin, en acier, d'une médaille ou d'un méreau inédit de l'abbaye de Saint-Trond*, in *L'ancien pays de Looz* 3, 1898-1899, p. 28. Het zou hier gaan om een medaille van abt Remigius Mottaer (1780-1789).
- (24) Zie bijvoorbeeld A. DE SCHODT, *Une lecture sur la numismatique à Tongres (Aduatuca Tungrorum)*, in *Revue belge de numismatique et de sigillographie* 41, 1885, p. 438-499 en voornamelijk p. 490-494; C. BAMPS, *Contrat de Gavre, sire de Diepenbeek, prévôt de Notre-Dame de Tongres au XVIIe siècle*, in *L'ancien pays de Looz* 1, 1896-1897, p. 69 aangevuld door L. NAVEAU, *Correspondance*, in *L'ancien pays de Looz* 2, 1897-1898, p. 7-8.
- (25) J. BAERTEN, *De munten van de graven van Loon 12de-14de eeuw, Sint-Truiden*, 1981, p. 20-26, nrs. 26-34.

- (26) Voor de relatie tussen de beeldenaar en het type van munten en penningen in de Lage Landen, zie onder meer J. LIPPENS, *Beeldovereenkomst bij munten en rekenpenningen*, in *Miscellanea Numismatica-jubileumalbum 1968-1978*, Tienen, 1978, p. 159-164, waar ook gesteld wordt dat rekenpenningen pas gedurende de 13de eeuw - in elk geval vóór 1284 - in de Lage Landen gebruikt werden (p. 159).
- (27) Veiling gehouden op 26-28 maart 1985 door Münz Zentrum, Albrecht & Hoffmann GmbH, Rubensstrasse 42, 5000 Köln 1; zie de veilingscatalogus Münz Zentrum Auktion 54, p. 282, nr. 2863: *Blei-Marke o.J. (17. Jh.) Monogramm/Kreuz mit Doppeladlerwappen*.
- (28) Voor het verschil tussen het Luikse en Sint-Truidense parron, zie G. HEYNEN & R. VAN LAERE, *Stadszegel en stadswapen van Sint-Truiden*, in *Limburg* 61, 1982, p. 97-111, in fine.
- (29) Voor het gebruik van het IHS-monogram op penningen, zie onder meer P.F. BARNARD, *The casting-counter and the counting-board...*, Oxford, 1917 (rep. Castle Cary, 1981), p. 114, nr. 18. MINARD-VAN MOOREBEKE, op.cit. (deel III), p. 2, nummer 1 toont een vergelijkbaar IHS-monogram op een Antwerpse penning van de munters; deze is gedateerd 1480. *Ibidem*, p. 154, nummer 228 toont een IHS-monogram in gotische letters uit Brugge, gedateerd 1668; de stijl van het monogram is echter niet vergelijkbaar met ons stuk.
- (30) In BARNARD, op.cit., p. 25 en p. 110-111 wordt kort de evolutie besproken van Romeinse tempel over Karolingische kerk tot Tours kasteel. Het EPISTIANA RELIGIO-type werd op het einde van de regering van Karel de Grote (†814) ingevoerd. Het type veranderde achter en was tegen de 11de eeuw dikwijls nog nauwelijks herkenbaar. Sommige details op het loodje schijnen op een "vroeg" datering te wijzen.
- (31) J. LABROT, *Les méreaux et les jetons du Moyen Age*, in *Numismatique et Change* (février 1985), p. 21-25; IDEM, *Description et étude de quelques méreaux du Moyen Age*, in *Numismatique de Change* (novembre 1985), p. 21-25 en volgende artikels van deze auteur in hetzelfde tijdschrift, pleiten voor een hogere ouderdom van reken- en andere penningen evenals van loodjes. Ook in Italië werd recent aandacht geschonken aan loodjes uit de hoge middeleeuwen, gevonden tijdens

opgravingen te Luní (zie P. GRIERSON, *Early Middle Ages, in A survey of numismatic research 1978-1984* (Vol. I), Londen, 1986, p. 318).

- (32) Zie hiervoor H. BAILLIEN, *Tongeren van Romeinse civitas tot middeleeuwse stad*, Assen, 1979 (*Werken uitgegeven door de Bestendige Deputatie* 19), p. 17 e.v.

R. VAN LAERE